

СПЕЦИФИЧНИ ФАКТОРИ НА ВЪЗДЕЙСТВИЕ ПРИ УПРАВЛЕНИЕ НА АГРАРНИЯ БИЗНЕС В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ ПРИ СЪВРЕМЕННИТЕ ТЕНДЕНЦИИ НА РАЗВИТИЕ

Гергана Славова
Икономически университет, Варна

Резюме

Управлението на аграрния бизнес е дейност, свързана с всички специфични и конкретни аспекти на селското стопанство, както в страната ни, така и в целия свят. Като процесно ориентиран и интегриран подход, успешните решения, свързани с управлението на аграрната дейност съдействат за повишаване на стойността, създавана в стопанските организации посредством процесите на диверсифициране, интегриране и реинвестиране в производствения процес. От тази гледна точка, ефективната реализация на управленския процес се разглежда като източник на конкурентно предимство за всяко едно земеделско стопанство. Целта на настоящата статия е да разкрие специфичните фактори оказващи силно въздействие върху управлението на аграрния бизнес в селските райони на страната, както и да отрази спецификата на този процес отличаваща го от всички други видове бизнес. На база на направеното изследване са изведени изводи, че аграрния бизнес се отличава от другите видове бизнес по редица специфични характеристики, като фактори на въздействие и производство на биологично живи организми. Икономиката на селското стопанство оказва решаващо значение за икономическото развитие на всяка една страна, общност и район. Основните причини за това твърдение са свързани с факта, че чрез аграрния бизнес се произвеждат необходимите хранителни продукти и ресурси за леката промишленост от растителен, животински или смесен произход.

Ключови думи: аграрен бизнес, управление, фактори, селски райони, диверсификация.

Keywords: agribusiness, management, factors, rural areas, diversification.

JEL: Q10, O30, Q13.

Увод

Управлението в аграрния бизнес е сложен и многопластов процес, който обхваща редица специфични фактори на въздействие на околната среда, част от тях обективни, а други съвсем субективни, но голяма част основни и неподдаващи се лесно на въздействие и пряк контрол, каквито например са: природо-климатичните фактори и производствено-биологичните. Управлението на всяка една бизнес организация в това число и на аграрните фирми изисква дълбочен анализ както на външната среда, така също и на вътрешната среда и на преките конкуренти и клиенти. Правилно осъществения анализ на тези основни среди и контрагенти води до набелязване на явните и не толкова явни външни възможности, предизвикателства и заплахи за организацията, както и на вътрешните за аграрната фирма предимства и недостатъци. Целта на настоящата статия е да се разкрият специфичните фактори оказващи силно въздействие върху управлението на аграрния бизнес в селските райони на страната, както и да се отрази спецификата на този процес отличаваща го от всички други видове бизнес.

Една от характерните особености на аграрния бизнес е, че той се провежда основно в селска, а не в градска среда. Това означава, че той е характерен за ниско урбанизираните райони, където населението е под тридесет хиляди ду-

ши и по тази дефиниция в неговите параметри попадат малки населени места, основно села и малки градчета.

1. Основни фактори оказващи силно влияние и въздействие върху управленските процеси в аграрния сектор

Развитието на селското стопанство преминава през твърде дълъг етап на еволюция, през които растенията и животните от различни държави се обменят по между си [7] и се достига до днес и до възможността за селектиране на нови сортове и породи животни, за внедряване на иновации в областта на генното инженерство и биохимията [6].

Особеностите на управление в аграрния бизнес се предопределят от много фактори оказващи влияние, както върху производствения, така и върху управленския процес. Голяма част от тях съществуват от самото зараждане на производствения селскостопански процес, а други са по-нови и по-съвременни. Един от най-важните, класически и значими фактори на производство в аграрния сектор е *земята* с нейните специфични и характерни особености: Тя е нетекущ (дълготраен) актив на който не се начислява амортизация, тъй като притежава почвено плодородие, което може да се поддържа и подхранва през определен период от време. Земеделската земя притежава хумусен хори-

зонт и категоризация в 10 степенна скала. Земята от първа и втора категория е с най-добри показатели за производство на традиционни зърнени култури, а земята от десета категория е с най-ниско качество. Освен всички тези особености, земята е и пространствено ограничена. Тя е немобилна (не може да се премести от едно място на друго-неподвижна е) и е невъзпроизводима (невъзобновима), но най-важната нейна особеност е, че тя е *незаменим* и основен фактор на производство в аграрната сфера на дейност, особено в областта на растениевъдството (независимо, че в Китай и Япония вече произвеждат продукти в химични разтвори и, че хидропониката навлезе, както в нашата страна, така и в редица Европейски държави), но въпреки това земята си остава основен, незаменим и един от най-важните фактори в земеделското производство.

Освен голямото значение на фактора земя върху аграрния бизнес и по-конкретно върху земеделското производство, силно влияние оказва зависимостта от редица *природно-климатични фактори*. Те оказват силно въздействие върху аграрната сфера на дейност. Така например са всички бури, градушки, урагани, засушавания, силни ураганни ветрове, замръзи, залеждания и други природни катаклизми, които оказват пряко и силно неблагоприятно въздействие върху аграрния бизнес и селскостопаните, а оттам и върху продукцията, която очакват клиентите на аграрни стоки и услуги. Всичко това обуславя и *по-голямата степен на риск* в аграрната сфера, породена от природно-климатичните фактори на производство. Част от начините за намаляване въздействието на тези фактори е използването на покривни съоръжения, изграждане на градузащитни мрежи или използване на противоградушни ракети. Често, за да се снижи риска от неблагоприятни климатични промени, като слани, засушавания, градушки, бури и други, част от продукцията се застрахова.

От първостепенно по важност значение, пряко свързано със спецификата на аграрното производство е *биологичния характер* на произвежданата продукция. Това е единствения сектор в световната икономика в които се произвеждат биологично живи организми с икономическа цел. Спецификата на биологичното производство се свързва пряко с някой негови особености и свойства, като раждане при животните, прираст, приплоди, заболяемост, смъртност характерни процеси при животновъдната дейност и засаждане, засяване, покълване, развитие, заболяване, нападения от болести и неприятелни, заплевеляване при растенията и развитието на растениевъдна дейност. *Производст-*

вено-биологичните фактори на производство са едни от най-значимите фактори, които трябва да се взимат предвид при управляване дейността на аграрната фирма, а те не се подават лесно на контрол, поради това се използват специфични растително защитни препарати-пестициди, характерни за различни болести (фунгициди), неприятелни (нематоциди, ротенциди, инсектициди, лимациди и др.), както и срещу заплевеляване (хербициди). При развитието на животновъдна дейност в голяма степен се прилагат множество на брой ветеринарни лекарства и медикаменти, част от които на лекарствен (капсулен) принцип, а други чрез предварителна ваксинация. Друг начин на въздействие и намаляване на риска при опит за управление на биологично-производствения процес е чрез прилагане на принципа на застраховане. Друга важна характерна особеност свързана пряко с биологичния характер на произвежданата продукция е наличието на *специфични породи животни, сортове и хибриди* растения, които притежават конкретни свойства и качества, като влаголюбивост, устойчивост на засушаване, на болести и неприятелни, и много други жизненоважни за успеха на производството качества, с които аграрния производител трябва да се съобрази.

Друг съществено важен фактор е *сезонният характер на производство*, който имат голяма част от протичащите производствени процеси в селското стопанство. Така например при аграрния бизнес имаме несъвпадение на календарна със стопанска година. Продукцията се прибира през следващата календарна година, което затруднява значително отчетността в аграрната фирма. Растениевъдните процеси при аграрно производство често имат пиково натоварване в определени моменти при сеитба, засяване, засаждане и прибиране на готовата продукция, а при други, например зимния период имат затихващи функции. Не така обаче стоят нещата с производствения процес при животновъдните ферми. Грижите там са всекидневни и са свързани с хранене, почистване, поене, доене и други специфични процеси, като стригане, ваксиниране и пр. Следствие на всичко казано до тук можем да заключим, че сезонният характер в производствения процес на аграрната фирма е в много по-голяма степен характерен за животновъдното производство, отколкото за аграрно производство на различни видове културни растения.

Друга много важна специфика при управление на аграрната организация и нейния производствен процес е *бързата разваляемост* на стоките. Като за този реален факт в аграрната практика се използва понятието получаване на

фири от нагиване, заболяване, остаряване, изпаряване и разваляне на продукцията.

Работната сила, като основен, класическия фактор на производство се отличава с конкретна специфика в селските райони на страната, характерни за развитие на аграрния бизнес. Тя е с по-ниска степен на квалификация и в същия момент с много по-голяма възрастова характеристика при което земеделските стопани и аграрни мениджъри са затруднени с подбора на добър и мотивиран персонал. Често се налага да се работи с ниско квалифициран, малцинствен персонал, който не разбира правилно поставените задачи и това неимоверно затруднява производствения процес.

Другия основен производствен фактор необходим за всеки бизнес и също много присъщ и за аграрния бизнес е *капиталът*, но и той има своята специфика. Тя се определя от факта, че ако той е заемен, много по-трудно се отпуска за развитие на дейност с аграрен характер, а ако е собствен много често той е получен вследствие на друга стопанска дейност, която собственикът на бизнес развива успоредно със своята земеделска дейност.

За добре развитото земеделие от голямо значение особено при избор на зеленчукопроизводство или овощарство е наличието на вода и на поливни площи и съоръжения. *Мелиорацията* е много важен фактор за аграрния бизнес. Като водата е необходима, като питейно и почистващо средство при животните и основно поливно средство при растенията [5]. Съвременните условия създават предпоставки за изграждане на аграрно производство базирано на водно-химичен разтвор в който се отглеждат предварително избрани зеленчукови или листни култури. Този процес е известен, като хидропоника, но според автора той не е в състояние да замени изцяло основния аграрен производствен процес и все още се развива в малка степен в страната ни.

Друг много важен материален фактори и конкретен ресурси за успешно развитие на аграрния бизнес е: *Земеделската техника*, която представлява специализирани селскостопански машини, използвани при обработка на земеделска площ от фермерите и аграрните производители. Характерното за тези машини е че те не са бързо ликвидни, защото са специфични и могат да се прилагат само в аграрния производствен процес. Примери за това са основни агрегати, комбайни, трактори със специфичен прикачен инвентар, които се използват основно в земеделските дейности на аграрните фирми. В съвременните условия оперирането със специализирана земеделска техника изисква добри информационни и технологични познания. В го-

ляма част от съвременните машини се оперира с компютри и GPS навигация, което изисква, както от работниците, така и от ръководния персонал по-високо ниво на образование и познания в информационните технологии.

Минералните торове са основен материален ресурс и представляват всички органични или неорганични материали с естествен или синтетичен произход (различен от материалите за варуване), които се добавят към почвата, за да доставят хранителни вещества, необходими за растежа и развитието на растенията.

Растително защитните препарати са специално разработени химически или биологични вещества насочени към опазване здравето на растенията. Като световната организация по прехрана и земеделие препоръчва тяхното интегрирано приложение с цел да не се химизира силно аграрния сектор.

2. Конкретни специфични особености и фактори при управление на аграрната фирма

Друга много важна специфика на аграрния бизнес е, че той има много различни лица и специфики на извършваните дейности в *различните по вид аграрни стопанства*.

Сравнително бавно се осъществяват технологичните и организационни промени в отрасъла като цяло;

Наблюдава се твърде голямо разнообразие в размера на организационно обособените производствени системи в аграрната сфера (от много малки фермерски стопанства (земеделски производители, ЕТ до крупни селскостопански предприятия, като кооперации, корпорации, арендатори, акционерни дружества и др.)

В аграрния бизнес в определени случаи *функцията „ръководство“ намира ограничено приложение поради факта, че дребните земеделски стопанства почти не използват наеман персонал* и в малките организационни форми мениджърът е и работник, и собственик, и всичко необходимо. Поради тази особеност много често функцията „ръководство“ се обединява с функцията „изпълнение“ с което се губи традиционната същност и значение на мениджмънта като теория за управление, но това е характерно само за малките земеделски стопанства и ЕТ и не се отнася до по-крупните земеделски организации, като кооперации, корпорации, арендатори, акционерни дружества, дружества с ограничена отговорност и др.

При съвременното развитие на аграрния бизнес съществува така нареченият *„Парадокс на фермера“* – при който се наблюдава следната зависимост: При години с добра реколта за всички, доходите на фермерите не са по-високи, отколкото могат да бъдат в години с по-ниски

добиви. Това се обяснява с фактът, че земеделската година е „лоша“, при което по-голямата част от земеделските производители не са реализирали добри добиви, а тези които са успели да постигнат сравнително високи добиви са успели да реализират продукцията си на пазара на относително високи цени.

Всички тези и някои други субективно действащи фактори пораждат необходимост от специално разглеждане на особеностите на управление на аграрния бизнес в селските райони и връзките му с други неземеделски дейности.

Аграрният мениджмънт има за обект преди всичко управлението на бизнес организациите, занимаващи се с аграрен бизнес. За обхвата на агробизнеса, в неговия широк смисъл, Дейвис и Голдбърг дават следното класическото определение: „В агробизнеса се включват всички дейности, свързани с производството и снабдяването със суровини за селското стопанство; производствените дейности на самите селскостопански производители както и на складирането, преработката и дистрибуцията на селскостопанските и продоволствени стоки“ [6]. Това разбиране е твърде широко и е с отворен характер, който включва всички селскостопански дейности и техните производни, като и преработката на хранителни продукти от растителен и животински произход. Много често, обаче в практиката същността на аграрния мениджмънт се тълкува твърде по-ограничено, само като начин на използване на ограничените ресурси за максимално удовлетворяване потребностите на фермерското семейство. Така например Ита Харнет от Ирландия дефинира управлението на фермерските семейства като „умение да правиш каквото пожелаеш с каквото разполагаш“ [1]. Дефинирано по този начин управлението на малкия аграрен бизнес не обхваща всички видове дейност и е много неточно и не пълно, поради това ще обобщим, че управлението в аграрния бизнес трябва да се базира на ефективна интеграция изискваща разработването на нов подход на сътрудничество към мениджмънта. Този подход трябва да е проектиран да се справи с голямата зависимост на аграрния сектор и взаимодействията му с други сектори на националната и световна икономика, както и с несигурността базирана на природо-климатичните изменения и биологичния характер на производство на произвежданата селскостопанска продукция [3]. Всичко това определя, че мениджмънта в аграрната сфера се приближава до интердисциплинарните изследвания, тъй, като управлението на процесите в него е необходимо да осигури жизнено способност на модела. Това означава, че управлението на аграрния бизнес трябва да обхване връз-

ките и зависимостите между природна среда, биология, животновъдство, растениевъдство, икономика, финанси, социология, психология, счетоводство и други приложни области на дейности, които от своя страна многократно усложняват управлението в аграрния сектор [3].

Независимо от своя вид и размер всяка отделна организационно стопанска форма в аграрната сфера на дейност поставя за разрешаване различни, много често специфични управленски проблеми. Така например пред собственика на едно малко земеделско стопанство, от първостепенно значение е количеството произвеждана продукция в натурален вид, голяма част от която се заделя за собствени и на семейството нужди и потребности. В този случай икономическата цел, която се поставя с организирането на определено производство в малкото земеделско стопанство, не е максимална печалба или бърза възвращаемост на инвестираните средства както това е характерно за големите земеделски бизнес организации, а водещ е размерът на получавания доход и степента, в която се допълва доходът, който собственикът получава от своята основна трудова дейност, осъществявана на друго място. Всичко това е част от спецификата на управление на малките, семейни фермерски стопанства, които също са част от аграрния бизнес. Аграрният мениджмънт в този случай се изразява в това, че пред собственика-стопанин се създават условия за развитие на предприемачески дух и за разгръщане на индивидуалните му възможности. Почти всеки земеделски производител е предприемач, защото в своята дейност той извършва редица предприемачески действия [4]. За предприемачи се считат тези земеделски производители, които създават нови стопанства и ферми, използват нови суровинни източници и нови природни ресурси, обслужващи фирми за първична преработка на селската продукция, внедряват нови производствени сортове и породи, внедряват нови машини и технологии, разработват нови пазари или произвеждат при нови производствени условия [4]. Всички тези дейности крият известен риск. Например внедряването на нови сортове и породи не е възможно без методическата помощ в лицето на контролни опитни станции, които организират изпитването (интродукцията) на новите сортове и породи. Развитието на съвременния аграрен бизнес изисква използването и прилагането и на иновации [2], било в сферата на новите технологии или в сферата на генното инженерство.

При аграрния бизнес от среден тип се използва задължително и наемен труд, освен труда на собственика и труда на членовете на неговото семейство. Доходът, получаван в тези аграр-

ни предприятия, в голяма степен зависи от мащаба и ефективността на организираното в тях производство. Това налага управлението им да се насочи към усъвършенстване на вътрешностопанската организация и утвърждаване на пазарните им позиции. Характерно за тези аграрни предприятия е, че при тях собствениците осъществяват едновременно управленски функции и участват пряко в производствения процес т.е. съчетават в едно функциите „ръководство” и „изпълнение”. Конкретни примери за такива организации са средни фермерски стопанства, кооперации от средно ниво на икономическо развитие, Дружества с ограничена отговорност от среден порядък. При по-големия, мащабен аграрен бизнес, свързан с бизнеса на големите и едри кооперации, агрофирми, арендатори и по-големи дружествени форми, мотивацията на агромениджъра, трябва да се насочи преди всичко към създаване на пазарни условия [6]. Това се поражда от факта, че при тях се използва в по-голяма степен наемен труд, мащабът на производството позволява прилагането на съвременна агротехника, иновации и модерни технологии, а произвежданата продукция се характеризира с висока партидност и по-високо качество, които се обясняват с прилагането на съвременни методи на управление, по-нова селскостопанска техника, софтуерни продукти, иновации, патенти и лицензии. Мениджърът, работещ в голяма аграрна бизнес организация, може да поема както производствен, така и стопански риск. Пред него се разкриват по-големи възможности за проява на инициативност, творчество, самоорганизация и самоуправление, а те са основните „инструменти” на аграрното предприемачество и аграрния мениджмънт.

Друга много важна особеност на аграрния мениджмънт е, че в селското стопанство съществуват и се прилагат едновременно почти всички познати на човечеството форми на организация на производството. Тази особеност допълнително усложнява управлението на селскостопанските организации. Като прибавим и основната, базисна разлика на аграрния мениджмънт, че земеделското производство се намира в непосредствена зависимост от обективното действие на редица външни фактори, каквито са: природо-климатични, производствено-биологични, физиологични, социални, икономически, политически, правни и др., то става ясно, че аграрния бизнес се характеризира с по-висока степен на сложност на управленските процеси и мениджърските връзки и зависимости.

Заключение

На база направения теоретичен преглед и анализ и вземайки в предвид и практическите

специфични особености на развитие на факторите на производство в аграрния сектор в селска среда можем да изведем следните по-конкретни изводи:

Аграрният бизнес се отличава от другите видове бизнес по редица специфични характеристики, като фактори на въздействие и производство на биологично живи организми. Следствие от това много добре трябва да се познава биологичната специфика на отглежданите видове културни растения и животни, а също така да се знаят новостите в прилагането на растителна и ветеринарна защита. В това число трябва да се познават специфичните растително защитни препарати и всички техни подвидове, както и специфичните ветеринарни медикаменти и ваксини. Трябва добре да се следят и внедряват иновативните методи за опазване на отглежданите организми, както от болести, така също и от неприятели.

Този вид дейност се провежда предимно в селски райони, сред по-чиста природна среда, което представлява предимство за работещите в аграрния бизнес в техния по-голям досег с природната среда и по-чист въздух, нехарактерен за градските райони и мръсна околна среда на големите градски ареали.

Аграрният бизнес в много по-голяма степен от други сектори на икономиката се влияе пряко от природо - климатичните условия, които оказват директно въздействие върху производствения процес в него. Начините за да се намали риска от природо-климатичния фактор е чрез използване на покривни съоръжения, изграждане на градузащитни мрежи и най-вече чрез прилагане на застраховки на селскостопанската продукция от специфични застрахователни рискове, като градушка, слана, суша и др.

Сезонният характер на производство също затруднява в голяма степен производствения процес в определени моменти, особено при неговото отчитане. Така например; календарната година не съвпада с отчитането на стопанската година, което води до по-голяма специфика при отчитане на счетоводните и стопански дейности в сектора.

Икономиката на селското стопанство оказва решаващо значение за икономическото развитие на всяка една страна, общност и район. Основните причини за това твърдение са свързани с факта, че чрез аграрния бизнес се произвеждат необходимите хранителни продукти и изходни ресурси за леката промишленост. Най-често това са продукти от растителен, животински или смесен произход. Реален факт е, че всички естествени влакна се добиват от аграрния сектор, било то лен, коноп, коприна, памук или вълна. По същия начин всички естествени

храни без наличие на химически примеси и химикали отново се произвеждат от селскостопанския сектор, това налага, колкото и трудно да е отчитането и управлението в сектора, с всички негови специфични фактори и ресурси, затрудняващи управленския процес те да се познават и управляват добре, мотивирано и целенасочено.

Литература

1. Ангелов, Д., Дойчинова, Ю., Станимирова, М. *Мениджмънт на аграрното предприятие*. изд. „Наука и икономика“. Варна. 2005. стр. 10.
2. Георгиева, Т., Николов, Р. Еволюция в теорията за иновационния процес в земеделието и значението и за изследване внедряването на консервационно земеделие. *Сборник с доклади от юбилейна научно-практическа конференция с международно участие „Предизвикателства пред*
3. Славова, Г. *Мениджмънт в аграрния бизнес*. изд. „Наука и икономика“. Варна, 2015 г., стр. 16
4. Турлакова, Т., Славова, Г. *Аграрно предприемачество*. изд. „Наука и икономика“. Варна. 2012. стр. 11.
5. Macleod, C., Haygarth, P. Science of the total environment. *Integrating water and agricultural management under climate change*. Volume 408. Issue 23. 2010. p. 56.
6. Hardigan, M. *Domestication History of Strawberry: Population Bottlenecks and Restructuring of Genetic Diversity through Time*. XXVI Plant & Animal Genome Conference. January 13–17, 2018. San Diego, California. p. 17.
7. Khoury, C., Achicanoy, H., Bjorkman, A. et al. *Origins of food crops connect countries worldwide*. 2016. p. 53.

SPECIFIC FACTORS OF IMPACT IN MANAGING AGRARIAN BUSINESS IN RURAL AREAS IN CONSIDERATION OF CURRENT DEVELOPMENT TRENDS

Gergana Slavova
University of Economics, Varna, Bulgaria

Abstract

Agrarian business management is an activity related to all specific and concrete aspects of agriculture both in our country and all over the world. As a process-oriented and integrated approach, successful solutions related to the management of agrarian activity assist in increasing the value created in business organizations through the processes of diversification, integration and reinvesting in the manufacturing process. From this point of view, efficient realization of the management process is viewed as a source of competitive advantage of each agricultural holding. The objective of this article is to disclose specific factors providing strong effect over the management of agrarian business in rural areas in the country, and to reflect the specifics of this process, which distinguishes it from all other types of business. On the basis of the study conducted, the following conclusions have been made – that agrarian business is distinguished from other types of business due to a series of specific characteristics, such as impact factors and production of biological living organisms. Economics of agriculture has a crucial impact on the economic development of any country, community and region. The main reasons for this statement are related to the fact that the necessary food products and resources for the consumer goods industry of plant, animal or mixed origin are produced through the agrarian business.